

Сухомлинов О. “Українсько-польське культурне пограниччя в літературі: від Ренесансу до міжвоєнного двадцятиліття” // Київські полоністичні студії. – Т.7. – «Українська школа» в літературі та культурі. Українсько-польське пограниччя. Збірник наукових праць. – К., 2005. – С. 153 - 165.

Сухомлинов Олексій

Польсько-українське культурне пограниччя в літературі: від Ренесансу до міжвоєнного двадцятиліття

Креси як суспільна формація та культурний феномен мали своє відображення літературі. З моменту появи цього явища, в той чи іншій формі, пограниччя знаходило своє осмислення в мистецтві. Поступово образ еволюціонував та модифікувався. Кресам приписувались нові значення та сенси, героїчні мешканці та історичні події обростали легендами. Стереотипи ставали архетипами, топосами та визначали свідомість усього суспільства.

Що приваблювало в Кресах? Передусім, екзотика та новизна простору, специфіка історичного процесу та етнічного складу, з цієї перспективи південно-східне пограниччя набувало нового семантичного значення для поляків та польської держави. Це була країна необмежених можливостей, де кожний міг реалізувати власні потреби, як матеріальні, так і духовні. Розмаїття культур, мов і світоглядів викликали асоціації з біблійними переказами про вавилонську вежу та провокували у митців візію України як “*слов'янської Шотландії*”. Саме тут відбувалося зіткнення Риму і Візантії, Орієнту (Сходу) і Оксиденту (Заходу), християнства та мусульманства. Постійна загроза та сутички ще раз доводили, що буття на Кресах – це справжня “школа лицарства”. Свідомість історичної, кровної та духовної єдності поляків та українців перед лицем загрози третьої ворожої сили ставала консолідуючим фактором. В таких моментах відходили на другий план етнічні, релігійні, а навіть соціальні різниці. Кресівці ставали пліч-о-пліч для захисту рідної землі, пануючого порядку та укладів.

Нестабільність та непевність гартували поселенців, зміцнюючи віру в місійний характер їхньої екзистенції, посилювали лицарський пафос захисників рубежів вітчизни, що власною кров'ю накреслили кордони Кресів. Честю було загинути у боротьбі і таким чином бути причетним до ідеї єдності земель Речі Посполитої. Протягом XVI, XVII і XVIII століть ідея єдності литовсько-руських територій стала домінуючою в свідомості поляків і стала незаперечною легендою, що сприяло міфізації минулого та сучасного Кресів. Дійсно, міф, як категорія психологічна, як певний тип свідомості та мислення, а саме міф про Креси, здобуті ціною життя багатьох синів Польщі, був одним з найголовніших аргументів на користь польськості східного пограниччя.

Також важливим чинником, що спонукав до зросту зацікавлення та сприяв опрацюванню кресової тематики, було походження письменника, свідомість якого мала своє коріння у малій вітчизні. Креси були колискою для таких співців рідного краю, як Антоній Мальчевський, Северин Гошинський, Юзеф Богдан Залеський, Зенон Фіш, Антоній Гроза, Міхал Грабовський, Юліуш Словацький, Тимон Заборовський та багато інших.

Вже в епоху польського Відродження та часів Речі Посполитої Двох Народів Ян Кохановський у своїй поетичній творчості звертається до суспільно-політичних проблем

польсько-українського пограниччя. Зокрема, у вірші “Скарга польської корони на зраду народів українських” автор торкається болючих політичних проблем, що виникають на Кресах. В самій назві твору поет підкреслює специфіку етнічної ситуації, про яку йде мова. Кохановський підводить читача до риторичних запитань та аналізу конфронтації, що неминуче виникає на етнічному ґрунті. Але з перспективи XVI століття автор не може до кінця зрозуміти складність механізмів, що визначають суспільний рух та протести з боку “народів українських”.

Юзеф Зиморович у “Селянках нових руських” розглядає українсько-польську конфронтацію виключно як внутрішню справу польської держави. Україна трактується як невід’ємна складова цілісного організму зі спільними інтересами та історією, тому конфлікт набуває виразного відтінку братовбивчої боротьби. Увага автора зосереджується на українському козацтві, що має окремий статус на цих землях. Козаки – це реальна сила, що була на реєстровій службі польського короля і спільно з польськими військовими виконувала священний обов’язок захисту батьківщини. У Зиморовича простежується явна тенденція до диференціації українського суспільства, козацтво представлено як субкультура в рамках кресової спільноти. Автор підкреслює відмінності козаків та селянства.

У цьому творі можна помітити стереотипне бачення українців. Керуючись вірою у власну цивілізаційну роль та спільність інтересів усіх народів багатонаціональної держави, польський письменник зображує козаків як невдячних дітей матінки Польщі, що збунтувалися, плекаючи свої власні, корисливі інтереси. Відсутність польської національної свідомості українців переростає у історичних творах у стереотип неосвіченості, а тому нижчості.

Не менш цікавим аспектом “Селянок нових руських” є природне тло. Як вказує назва, завданням автора є оспівування сільського побуту. Проте реалізм віршів свідчить про новаторство Зиморовича в галузі польського ідилічного віршування. Жанр цієї поезії можна визначити, як “селянка передмістя”, рідного Львова. Одночасно викликає певне застереження факт наявності серед сімнадцятискладових “Селянок” “Козаччини” та “Бурди руської”, але саме вони дають нам можливість простежити авторську візію Кресів.

Доба романтизму ознаменувалася великою кількістю творів, пов’язаних із темою Кресів, та авторів, що походять із різних регіонів пограниччя. Тут варто передусім згадати про так звану “українську школу” в польській літературі – феномен, ще до кінця не осмислений, який можна вважати вершиною польської кресової літератури XIX століття. Зазначимо, що українська тематика була властива не тільки польській літературі. Колорит українського народу, самобутність звичаїв і традицій та деякі історичні факти були популярні, поряд із темою Кавказу, також у російській літературі. Переспіви творів польських і російських авторів можна відзначити в західноєвропейських країнах.

Поява образу України в творах польських романтиків, крім суто естетичного характеру, мала також вплив на колективну свідомість поляків XIX століття та наступних поколінь: “Коли українською проблематикою зацікавилася романтична література, тоді ці землі набули всіх ознак, властивих Кресам. Не можна переоцінити значення літератури в цьому процесі. Майже протягом цілого XIX століття, а не тільки в першій, романтичній його половині, вплив літератури на колективну свідомість і формування національних міфів був незмірно великий. Ностальгія романтичної поезії спогадів – авторства поетів, яких доля примусила до еміграції, ідеалізація регіональних пейзажів дитинства, звернення до локальної історичної традиції у поєднанні з великими традиціями народної історії, стали явищами ширшого порядку, що не обмежується самою Україною” [3;59].

Значною мірою даним процесам сприяла універсальність романтичних ідей, які охоче сприймалися й спрагло засвоювалися рядовими обивателями. На перший план творів, сповнених ліризмом, завдяки чому з’являється новий літературний жанр – поетична проза, виходять герої, які “незалежно від костюму, який носять – покутника,

воєнка, орієнтальні плаття турків, арабів, киргизів – мають подібну душу, етичні конфлікти та життєву долю, визначаються кривдою, протестом, помстою”. Похідним явищем суспільно-політичної ситуації розділеної Польщі, що реалізувалося в кресових творах романтиків, було почуття відірваності від загалу та сильний регіоналізм. Мала вітчизна стає не стільки невід’ємною частиною художнього світу, скільки способу мислення багатьох поколінь. Польські дослідники слушно зауважують, що романтичному герою притаманні ряд почуттів і станів: кохання, перші душевні страждання, розчарування, помилки. “А також свідомість суспільно-культурної відокремленості, прив’язаність до свого регіону, його особливостей та традицій” [7;218]. Аналіз творчості митців-романтиків дає можливість говорити про існування так званих “регіональних мистецьких спільнот”, що були носіями певних локальних цінностей, проте сприймалися читачами як досягнення загальнонаціонального масштабу.

Саме універсальний, іноді популярний характер романтичних творів призвів до посилення та повного завершення процесу міфізації простору пограниччя на загальному рівні. Міфізація відбувалася в двох головних напрямках: кресовий краєвид та етнічний образ України з невід’ємним атрибутом – усною народною творчістю. Можна стверджувати, що в XIX столітті Креси стають носіями додаткових значень, визначають світогляд та світосприйняття. Стають точкою віднесення, тобто категорією аксіологічною, що має ідеалізоване культурне та етичне значення. Нагадаємо, що міфізація була одним з механізмів “психологічного привласнення” простору і стала особливо актуальною і важливою для збереження національної свідомості в період бездержавності.

Оспівана екзотична української природа та просторові елементи природи з прихованим глибинним аксіологічним сенсом стають своєрідним кодом значень. В контексті історичного минулого безмежний степ, голубі стрічки річок, невпинний вітер, одинокі кургани, придорожні хрести, іноді німі, а іноді красномовні свідки минувшини набувають глибокого сенсу.

Проте слід відзначити, що краєвиди українських Кресів мають амбівалентне значення. У Юліуша Словацького, Мауриція Гославського Україна функціонує в естетичній свідомості подібно до Міцкевичевої “країни дитячих літ”, “райського закутку” чи згадуваної вже *Аркадії*. Для багатьох інших митців українські землі – пекло, палаючий простір, спільна могила.

Кожен письменник бачив Креси по-іншому й намагався надати їм свого власного значення. Словацький, Залеський, Гошинський, Гославський – видатний співець Поділля, в краєвидах України вбачали та вміло передавали присутність Бога, його благословення, благодать. У свою чергу, як, наприклад, у Міхала Чайковського, українська природа, в істоті своїй сіра та понура, була лише фоном історико-політичних подій, що описував автор. У двох випадках пейзаж використовується для створення відповідної психологічної атмосфери, співзвучної темі, ідеї та викладеним фактам. Краєвид Кресів стає інтерпретаційним джерелом, що допомагає читачеві зрозуміти приховані думки письменників.

Характерною рисою романтичної літератури було розмаїття думок та поглядів на спільну історію обох народів. Два істотні моменти сприяли розбіжностям у трактуванні подій на Кресах та актуалізації історичної тематики.

Першим чинником є незаперечний факт зростання національної та соціальної свідомості українців, що, радше, проявлялося в усвідомленні власної окремішності й нетотожності з поляками. Повстання доводили, що селянство стає реальною силою, здатною захищати власні інтереси та протистояти пануючій шляхті. Крім того, в українському суспільстві все активніше формується верства інтелігенції. Починають з’являтися твори українською мовою.

Другий фактор – це ситуація поляків на Україні, яка обумовлювалась відсутністю польської держави як політично-правової інституції та суспільно-культурного центру, а

також чуже правове поле, до якого пристосовувалася поміщицько-магнатська суспільна система. Все це призвело до інстинктивної замкненості і перенесення загальнонаціональних цінностей, що не підтримувалися офіційними інституціями, в сферу родини, двору, маєтку – побутування набувало приватного характеру, що Вінцентій Поль окреслив як “*życie prywatne*”. Для поляків починається так звана доба “родинної” чи “домашньої екзистенції”. Польський дім періоду розділів створив якісно нові цінності, зразки поведінки, символи, своєрідну мову, що відповідали реаліям того часу [4;56].

Так само, як і серед українців, зростає кількість інтелігенції та службовців, що певною мірою переймали традиції шляхетського двору, культура якого була значно сильніша та здатна до інтеграції польського народу. Поляки все більше усвідомлюють значення українського населення, з яким стикаються в повсякденному житті. Наявність спільного ворога, зокрема Росії, як інтегруючого фактора мешканців багатонаціональних Кресів, з часом перестала сприйматися українцями, доказом чого є інертна реакція на проголошені поляками гасла типу “*Za naszą i waszą wolność*” та неприйняття “*Złotej gramoty*”. Польща та Креси для поляків залишалися ідеологією, світоглядом, шкалою цінностей, дедалі більше ставали міфом, але не були реальною дійсністю.

Виникає питання про джерело розбіжностей, навіть поляризованості, у візії території пограниччя та принципи його функціонування в мистецтві. На нашу думку, витoki даного парадоксального явища знаходяться у перспективі бачення Кресів та їхньому статусі. Для одних, що мусили залишити вітчизну, Україна стала минулим і функціонувала на рівні спогадів, а для інших залишалася актуальною, живою дійсністю, що еволюціонувала разом зі свідомістю письменників.

Зазначені тенденції поглиблювалися та знайшли яскраве вираження в польській літературі міжвоєнного двадцятиріччя.

Український фольклор, другий напрямок міфізації, був живим свідченням змін, що відбувалися в свідомості поляків на Кресах. Передусім, це був сигнал про зменшення ролі, яку відігравала шляхта, її світогляду та ідеологічних доктрин, що на них базувалась екзистенція цієї верстви в усій Речі Посполитій.

Про пенетраційну роль українського народного фольклору влучно пише Яцек Кольбушевський: “Уперше в історії польської культури цінності селян та їхнє бачення світу, цінності селянського етосу, що спирався, як могло здаватися, на провінційній простоті та наївності, збагатили шляхетсько-інтелігентську культуру” [3;77-78].

Українська народна культура поступово входить у побут усіх верств польського суспільства на Кресах, тому фольклоризми стають невід’ємною частиною літературної творчості. Проте способи їх використання були різними у кожного окремого автора. Від гармонійного застосування в канві твору окремих пісень, думок, поговірок, типових образів (наприклад, сліпців-лірників) чи сцен культурно-побутового характеру – до повної стилізації та вживання архаїчних українізмів. Часто рівень фольклоризації твору залежав від аудиторії, на яку був розрахований, тобто від її естетичного рівня. Іноді перенасичення народними елементами мотивувалися бажанням письменника підкреслити позитивне ставлення та прийняття української культури сусідами-поляками, прагненням відродити колишню кресову спільність.

Звернемося тепер до проблематики деяких історичних творів.

У дещо сентиментальному творі Люціана Семенського “Вечорі під липою” можна помітити цікаве трактування українців, що спільно з поляками складають єдиний кресовий народ та “мають польську душу і серце”. Автор наголошує на етнічній близькості і робить висновки про витoki ворожості та причини бунтів, які вбачає у тиску та експлуатації з боку панів. Саме в творчості Семенського проявляється тенденція до реалістичного бачення суспільно-етнічної ситуації на Кресах. Соціальне підґрунтя конфліктів чітко окреслено також у творах Северина Гоцинського.

Спільність українців і поляків не відкидає жоден із митців, навіть простежується тенденція до ототожнення селянства і козацтва, визнання їхньої етнічної єдності.

Міхал Чайковський (Садик Паша), особистість неординарна, відкрита на зовнішні впливи, що через одне тільки захоплення Орієнтом приймає мусульманство, вбачає джерело порозуміння у спільному минулому, взаємній симпатії та інтересах. У повісті “Стефан Чарнецький” козаки представлені як сформована українська субкультура. Цікаво, що Чайковський свідомо уникає опису подій Хмельниччини, які виступають на другому плані. Крім візії спасіння двох народів у їхній єдності та спільних діях, письменник створює образ мудрого короля – запоруки волі, рівності та братерства. Дещо пізніше подібна концепція буде реалізована в “Трилогії” Генрика Сенкевича.

Негативного зображення козаків уникали в своїх творах також Юліуш Словацький і Юзеф Богдан Залеський.

Генрик Жевуський зосереджує свою увагу на аналізі ментальності як одного з чинників українсько-польських конфліктів. У своїй песимістичній творчості, що має соціопізнавальний характер, письменник розглядає українців як людей натури, вбачає в цьому певну взаємозалежність. Істотними є висновки автора про майже повну втрату авторитету польської держави.

Дійсно, бачення Польщі протягом періоду бездержавності зазнало докорінних змін. Можна стверджувати, що в останній чверті XIX століття в літературі простежується тенденція до нового розуміння та презентації в художній літературі Польщі в територіальному розумінні. Це явище можна пояснити інтенсивним розквітом культурного життя на землях, що знаходилися під загрозою германізації. Я. Кольбушевський робить припущення, що “жертвою на цьому вівтарі могли б бути Креси, якби спершу не “Трилогія” Генрика Сенкевича, а пізніше дуже популярна творчість Марії Родзевич, яка виросла з традицій Елізи Ожешко [3;87].

Таким чином, варто зосередити увагу на польській літературі періоду позитивізму.

Творчість Сенкевича мала потужний вплив на сучасників митця не тільки в Польщі, а й у світі. Відомий історичний романіст, котрий писав “для покріплення польських сердець”, послужив джерелом інспірації для багатьох митців майбутніх поколінь. Постає питання про витоки популярності автора “Трилогії”. Одразу слід наголосити, що історичні твори Сенкевича не замикаються виключно на кресовій тематиці. Як відомо, геній автора сягав у далеке минуле стародавніх часів, давнього Риму, створював образи загальносвітового масштабу, не замикаючись на суто польському баченні світу. Проблема південно-східного пограниччя Речі Посполитої є складовою загальноісторичного процесу, а також часопростору, відображеного в “Трилогії”. Крім того, митець не був безпосередньо пов’язаний із Кресами, перед написанням “Вогнем і мечем” не бачив українських краєвидів і не був учасником специфічних процесів пограниччя. Специфіка творів з українською тематикою цікавить нас своєю перспективою візії історичних процесів та часопростору Кресів. Художній світ “Трилогії” не є продуктом особистого досвіду, він позбавлений кресової емоційності і суб’єктивізму, проте базується на працях історичного характеру (Твардовського, Кохановського, Пасека, Кубалі), а також міфах та стереотипах, що функціонували в колективній свідомості некресових поляків, які, в свою чергу, формувалися під впливом попередніх епох.

Сенкевичівська “пригода” зі степом розпочалася ще до того, як письменник пізнав його з власного досвіду. Сталося це в Північній Америці в 1876 – 1878 роках; побачені тоді простори прерії поєдналися в його свідомості з відомими йому текстами про українські степи [1;94].

В “Трилогії” кресовий пейзаж позбавлений глибокого аксіологічного значення, він є передовсім місцем дії, де розгортаються сюжетні лінії. Головною функцією пейзажів є відтворення специфіки та екзотики українського часопростору. Реалізм художнього світу підкреслюється докладною топографією міст, рік, маєтків. Спираючись на тексти творів,

пізніше навіть створювалися карти, що відображали шляхи пересування героїв “Трилогії”: шлях Скшетуського, Гелени та Заглоби і т.д. Жанрова специфіка романів призводить до глибокого зв’язку теми, ідеї та категорій простору і часу, тому можна говорити про специфічні сенкевичівські хронотопи України.

Головною метою творів Сенкевича було відтворення героїчного минулого польського народу, неподільності держави та згоди між народами, що були громадянами Речі Посполитої Двох Народів. “Трилогія” мала викликати рефлексії та ремінісценції, пробуджувати патріотизм та підтримувати дух польськості. Тому “на перший план висовуються епізоди, де йдеться про мілітарні чи моральні перемоги польської зброї: блокада Збаража, Ченстохови, Кам’яця, битва під Берестечком, Варкою, Хотиним, з частковою стилізацією їх на гомерівську чи рицарську епіку. Історичні твори Сенкевича воскрешали часи минулої слави і зміцнювали поляків прикладами спасіння від неминучого, на перший погляд, знищення” [4;206-209].

В свою чергу, треба наголосити на амбівалентності ідеологічного значення “Трилогії”. З одного боку, креація художнього світу відбувається з використанням стереотипного бачення українського козацтва та селянства, з іншого, Сенкевич свідомо уникає експонування польсько-українських антиномій: національної, релігійної чи суспільної. Автор, з рації об’єктивізму, пробує показати соціальне підґрунтя козацько-селянських повстань, визнаючи утиски козацтва.

Проте треба сказати про домінанту у творі польської шляхти. Образи головних героїв, шляхтичів, створювалися під явним впливом давньої легенди про “кресову школу рицарства” та “захисного муру”. Героїзм, відданість, чесність, порядність, сміливість, самопожертва – головні риси образів польських лицарів, зображених Сенкевичем, причому автор далекий від схематизації, надає кожному з них неповторний колорит.

Характерно, що в творах Сенкевича значною мірою редуковані кресові міфи про аркадійську Україну, “сповнену медом та молоком”.

У “Трилогії” поєднується польська та світова традиція з новаторством, прагнення надати творам епічно-героїчного пафосу з елементами популярної літератури. Інакше кажучи, “Вогнем і мечем” – це травестійний образ прерій, замішаний на польських історичних легендах і міфах.

Ще однією постаттю періоду позитивізму, творчість якої мала значний вплив на еволюцію образу Кресів та творчість наступних поколінь письменників, була Марія Родзевич. Хоча письменниця належала до північно-східних Кресів, вона відіграла ключову роль у літературі міжвоєнного двадцятиріччя, визначивши своїми творами світогляд багатьох літераторів.

Белетристично-популярний характер творів авторки та спрощена ідейно-тематична основа легко та з захопленням сприймалися читачами. Родзевич створила велику кількість оповідань, що повставали з меркантильних міркувань, проте їх художньо-естетичний рівень був досить-таки низьким. У своїй творчості, намагаючись задовольнити потреби читацької аудиторії, письменниця зверталася до різних тем: доля польських повстанців та засланих, виродження та повернення до польськості, космополітизм аристократії, неосвіченість селян, емансипація жінок, питання духовного розвитку молодого покоління, проблеми робітників та інші. Однак провідною залишалася тема “побуту на землі – як національного обов’язку, польської стихії на Кресах, вірність релігійним та патріотичним традиціям, культ рідної природи, що протиставляється, як джерело сил та морального здоров’я, руйнівним впливам міста” [4;192].

Важливою для нас тенденцією в творчості Родзевич є те, що, розуміючи етнічну та культурну відмінність села і шляхетського двору, авторка ідеалізувала як селян, так і поміщиків, створюючи характерні стереотипи кресових постатей та продовжуючи інтерпретування ідеалізованого бачення в Кресах міфічної Аркадії.

Наступним етапом в еволюції поняття “Креси” була література після 1918 року. Актуалізація теми була обумовлена активізацією суспільного життя відновленої польської держави та Кресів. Політична нестабільність після першої світової війни, постійні військові дії та невизначеність міждержавних кордонів призводили до еміграції з прикордонних земель до етнічної Польщі. Віяння революційних подій 1917 року породили нову потужну криваву хвилю міжнародного та соціального протистояння, що супроводжувалася насильством, убивствами та нищеннями. Атаці піддавалися головним чином маєтки та поміщицькі двори, де протягом останнього століття зосереджувалося польське культурне життя Кресів. Тому можна стверджувати, що відбувалося руйнування самої системи польської екзистенції на Україні. Як згадувалося, формальний кінець польського буття на значних прикордонних регіонах давньої Речі Посполитої настав після підписання ризького трактату. В ідеологічному значенні це було офіційне зречення Польщі багатовікового вкладу поляків в розвиток пограниччя, зрада культури, відмова від пролитої крові в захисті східних рубежів. Саме міжвоєнне двадцятиріччя – період інтенсивних змін у баченні Кресів, переосмислення, ревізії існуючих міфів і легенд та формування нових (але детальніше цей процес аналізуватимемо в наступних розділах нашого дослідження у зв’язку з творчістю Ярослава Івашкевича).

Однак і проза Кресів міжвоєнного періоду ще перебувала під сильним впливом романтичних і сенкевичівських моделей. Щоправда, історичні події першої чверті ХХ століття надали їм більшої конкретики. Позитивні герої цих творів є найчастіше солдатами, що боронять відроджену батьківщину від комуністичної чуми, або цивільними шляхтичами, двори яких стають фортецею моральності, католицької релігії, громадянського героїзму серед деструктивних стихій, податливих на зовнішню політичну агітацію.

Ксенофобні акценти, досить розповсюджені в кресовій літературі в перші роки незалежності, поступово змінювалися на більш об’єктивне сприйняття історичних реалій, аж поки вересневі події 1939 року остаточно не змінили оптимістично-патріотичну тенденцію, яка домінувала тут стільки років. Разом з тим, подальший геополітичний розвиток цих земель зробив неможливим продовження романтичних мотивів, і післявоєнна кресова проза, представлена іменами Леопольда Бучковського, Юліана Стрийковського, Єжи Стемповського, Анджея Кусьневича, Влодзімежа Одоєвського займалася в основному осмисленням складних історичних, культурних і політичних реалій Кресів, з’являючи читачеві криваві, деструктивні, хаотичні візії “малої вітчизни”, а також духовно хворих, злих, із поруйнованою психікою людей, які ці землі населяли або винесли звідти свій непростий досвід.

Важливе місце в перцепції Кресів займає природний простір, упорядкований світ значень. Цікаве зауваження щодо значення землі для кресівців зробив С. Ульш, пов’язуючи дане явище з рустикальною (сільською) культурою кресової спільноти. Посилаючись на цілий ряд митців та дослідників, учений намагається довести, що для всіх поляків краєвид мав більше значення, ніж ідея державності, здатність розуміти мову землі визначала приналежність до культурної спільноти Кресів. Простір пограниччя виступає тут як “книга природи”, стає джерелом поетизації. Тобто категорія натуроцентризму становить центр аксіології Кресів [6;45-46].

Українські краєвиди в своїй основі поліфонічні та багатофункціональні: натуральне тло розгортання сюжетної лінії, співзвучна чи протиставлена внутрішньому світу героїв декорація, дигресивна частина художнього простору з глибоким семантичним значенням і т. д. Причому, в контексті досліджень про аксіонормативний устрій (термін Флоріана Знанецького), зв’язки та коди між елементами культури, великого значення набувають просторові елементи “іконосфери”, особливо кургани, дерев’яні хрести, бур’яни, стара зброя, сліпий лірник, віддалені хутори, церкви. Згадані елементи найчастіше пов’язані з образом степу, топосом України, землі, що в ХІХ столітті ототожнювалася з колискою

польського народу, де в степових могилах і курганах спочивають стародавні пращури [5;46-49]. Романтично-метафізичний, пізніше сповнений “поетикою руїн”, простір Кресів завжди залишався “простором, що промовляє” (вислів Ж.Женетта), носієм опосередкованої, прихованої інформації, часом важливішої від безпосередньо викладеної у творі. Для багатьох пейзажі Кресів виконують функцію “місце пам’яті”, є способом та засобом прочитання історичної минувшини.

Багатство описів української природи дозволяє розбити їх на окремі групи, де можуть домінували окремі складові, від місяця і дерев до акватичних чи урбаністичних мотивів, що свідчить про наявність своєрідного, організуючого центру художнього простору.

Міф буйної, певною мірою язичницької, України був важливою складовою космогонії кресівців. Крім екзотичності та насиченості краєвидів, Україна функціонує в художніх творах та свідомості як урожайна та багата. Саме завдяки такому баченню міф “природної стихії” був покладений в основу інших міфів та стереотипів південно-східного пограниччя.

Парадокс Кресів виявляється в їх семантичній різноманітності, що знаходило відображення в проявах колективної свідомості субкультури рубежів. Доказом багатозначності пограниччя є основи на реальних географічних, історичних, політичних, соціальних та культурних чинниках міфи: екзотики, перехрестя шляхів та зіткнення культур, кордону, школи мужності, глухої пущі, царства натури, метафізичної природи, знищеної Аркадії, втраченого раю, вогнища шляхетської культури, народної стихії, антагонізмів, пекла історії, братської могили тощо.

Таким чином, зважаючи на динамізм східних земель колишньої Речі Посполитої, можна стверджувати, що Креси як культурологічна категорія – це передусім феномен, що проявляється в символічній та сублімованій формі, означає певний стан свідомості, тип почувань та образ мислення, інакше кажучи, специфічну візію світу.

1. Bujnicki T. Sienkiewiczowskie dzikie pola i ich tradycje literackie // *Topika pogranicza w literaturze polskiej i niemieckiej* / Pod red. Z. Światłowskiego, S. Uliasz. – Rzeszów, 1998. – S.121-144.
2. Dyczewski L. Jedynak B. Rodzina – Rodzinność – Dom // *Wartości w kulturze polskiej* / Pod red. L. Dyczewskiego. – Lublin, 1993. – S. 155-179.
3. Kolbuszewski J. Kresy. – Wrocław, 1995. – 260 s.
4. Markiewicz H. *Pozytywizm*. – Warszawa, 1999. – 612 s.
5. Okoń W. *Alegorie narodowe. Studia z dziejów sztuki polskiej XIX wieku*. – Wrocław, 1992. – 250 s.
6. Uliasz S. *Literatura Kresów. Kresy literatury*. – Rzeszów, 1994. – 245 s.
7. Witkowska A., Przybylski R. *Romantyzm*. – Warszawa: PWN, 2000. – 745 s.